

hagyománnyal, a két testvér halálos gyűlölködésével s ebből építette fel költeménye meséjét; kibővítette a két kúriát várkastéllyá, a két testvért két ellenséges családdá, a haragot pedig a romantikus korban annyira kedvelt vérbosszúvá. Így fejlesztette a készen kapott csiriből a zord fenségű költeményt, melyet Petőfi Salgóújvási és Arany Katalin-jával romantikus elbeszélő költészetünk legszebb és legjellemzőbb virágának mondhatunk. Talán akad majd valaki Fejérvár vidékén, aki akár a Vörösök történetéről, akár a költő élményéről bővebbet is tud.

Tolnai Vilmos.

A HERCEGPRIMÁSOK ÉPÍTKEZÉSEI ESZTERGOMBAN. Esztergom, a magyar katholicizmus ősi székhelye, melyet egy XVIII. századi érseki oklevél a hit várának, az ország szívének, a magyar Jeruzsálemnek nevez, alapításától kezdve századokon át szimbólikus erejével uralkodott a magyar kulturális életben. Magyarország hercegprímásának egyházi és politikai hatalma biztosította domináló jelentőségét és az egyes egyházfejedelmek egyéni hajlama tudományos és művészi központtá alakították.

Esztergom fejlődésének kezdetei visszanyúlnak a római korba (Hadrianus). Akkor alakult ki az a katonai középont, amely a népvándorlás viharai között is megőrizvén fontosságát, alkalmassá tette arra, hogy az utolsó magyar fejedelem, Geyza, lakhelyül válassza. Fia, Szent István pedig, aki itt koronáztatta magát királlyá, az első magyar érsek ség székhelyévé emelte, amellyel megvetette későbbi nagy jelentőségének alapjait és megszabta fejlődésének irányát.

A szent király gondoskodott arról is, hogy az új érseki rezidencia fényét műalkotások növeljék; hatalmas székesegyházat építtetett, amelynek gondozása, restaurálása, majd pedig teljes újjáépítése volt a primások építészeti tevékenységének legfőbb célja egészen a XIX. századig. Az az ősi templom a XII. században egy tűzvészben elpusztult, úgyhogy e kor művészi viszonyairól csak az ú. n. István-kápolna változatos kiképzéssel bíró, román stílusú oszlopai alapján alkothatunk magunknak fogalmat.

A dómot 1195-ben Jób érsek pazar pompával restaurálta. Sajnos, ebből az épületből sem maradt fenn több a Porta Speciosa néhány töredékénél, amelyek azonban érthetővé teszik, hogy miért hívta a nép „szép templomnak“. Ebben az időben Esztergom fejlődésének egyik ragyogó korszakát élhette; Rogerius, váradi esperes, a későbbi spalatói érsek, azt írja róla, hogy „felülmúlja Magyarország minden egyes városát“ (Carmen miscabile).

Még fényesebb, még ragyogóbb napok vir-

radtak Esztergomra a XV. század második felében Vitéz János érseksége alatt (1465—72), aki pompás renesszánsz várossá, jelentős kultúrcentrummá alakította, Nagyszerű palotát, függő kerteket építtetett magának, gazdag könyvtárt rendezett be, sőt még csillagvizsgálót is emeltetett. Esztergom jelentősége a XVI. század elején sem csökkent, sőt virágzásának tetőpontját érte el Bakócz Tamás alatt (1497—1521), aki olasz művészekkel készíttette el sirkápolnáját, a magyarországi renesszánsz legszebb, legnemesebb emléket (1507), amely annyi pusztulás után is sértetlenül maradt fenn, talán, hogy a nagy firenzei építészek, Leon Battista Albertinek mély meggyőződéstől áthatott szavait bizonyítsa: „Merem állítani, hogy egy műalkotást semmi sem óv meg jobban az emberek erőszakosságától, mint a forma nemes méltósága és szépsége“. A kápolna mind alaprajzát (görög kereszt), mind felépítését tekintve, egyike a legegyszerűbbeknek. Architektónikus formái, a kamelfirozott korinthusi pilaszterek, Bakócz feliratával ékesített architráv, amely a félköríveken emelkedő gerezdes kupolát hordja, tisztán tükröztetik a firenzei quattrocento nemes, tartózkodó felfogását. Azonban némi eltérést jelentenek ettől a kissé tömött, de nem nyomott arányok, az erős plasztikájú kiképzés, amely a komoly méltóság benyomását kelti, mit fokoz a sötét vörös-barna márvány mély, meleg tónusa. E hatás komolyságát jótékonyan egyensúlyozza a leleményes, finom dekoráció és a könnyebb felépítésű, derűesebb felfogású fehér márvány Jltár, amely a fiesolei Andrea Vernece műve. Bakócz érsek mecénási tevékenységét és műizlését azonban nemcsak ez a kis kápolna hirdeti, hanem fényes bizonyosságát találjuk a naturalisztikus acanthus motívumokkal pazarul díszített antiphonaléjában, amely Zsigmond graduáléja, az esztergomi missale, valamint számos más értékes codex mellett az egyházmegyei könyvtár egyik főkéssége. E művekhez csatlakozik, mint a magyarországi renesszánsz egyik legkiválóbb alkotása, Mátyás király világhírű kálváriája, amelyet jelenleg a műrekekekben gazdag esztergomi kincstár őriz.

Amilyen ragyogó volt Esztergom sorsa a középkorban és a renesszánszban, olyan szomorú lett a rákövetkező századokban. Bakócz halála után alig néhány évtizeddel később (1543) a törökök kezébe került, akitől végleg csak 1683-ban sikerült visszafoglalni. Esztergom a hosszú hódoltság alatt teljesen elvesztette jelentőségét, faluvá süllyedt olyannyira, hogy az esztergomi érsek és káptalan a törökök kiűzése után is még jó ideig nem térhetett vissza ősi székhelyére. A várost ekkor a különböző szerzetes rendek vették

pártfogásukba, akiknek hite és áldozatkész-sége emelte Esztergom első barokk templomait. A jezsuiták felépítették a mostani vízi-városi plébániát (1729), melynek széles ívben kilendülő, patétikus façade-ja felítve van a barokk művészet felfokozott dinamikájával; a ferencziek puritán egyszerűségű, józanabb felfogású templomukat (1717); végül a város a belvárosi plébániát (1756—61), melynek egyes formái már klasszicisztikusak ugyan, de a benne megnyilatkozó koncentrált energia, mely nagyszerű kifejezést kapja az épületből kinövő, dacosan a magasba emelkedő toronyban, még teljesen barokk szellemű. A barokk profán építéset művei közül kiválik a városháza, Bottyán kuruc generális volt palotája (1698, 1779), amely széles árkádjaival, könnyed stukdekorációjával a nemesi kúriák nyugalmas derűjét egyesíti a barokk kiképzés változatosságával. Az architektúra számos emlékével szemben a szobrászi munkák közül csak egy jelentősebb alkotás maradt fenn, az Immaculata Conceptio szoborcsoportja (1774), amelynek egyes, a restaurálástól megmenekült darabjai ügyes jellemzőképekre és lendületes formafelfogásra vallanak.

Mindezek a munkák magánosok vagy kisebb egyházi testületek megbízásából keletkeztek, az érseki építkezések csak 1762-ben indultak meg egy vasakarató egyházfedelem, gróf Barkóczy Ferenc hercegprímás kezdeményezésére, aki fanatikus hitével az egész országot megmozgatta, hogy felépítse a magyar Jeruzsálemet („ut aedificentur muri nostri Jerusalem“). Egy új, nagyszabású érseki rezidenciát akart létesíteni, amelynek díszre a vatikáni templom mintájára építendő, hatalmas dóm lett volna. Az épületek tervezését Franz Anton Hillebrandt bécsi építészre bízta, aki az ő pozsonyi építkezéseit is vezette. Sajnos, gigantikus terveit korai halála (1765) teljesen megsemmisítette.

Hosszú ideig tartó hanyatlás után Rudnay primás gondolt eszméinek megvalósítására, aki 1822-ben letette az új dóm alapkövét. Az ő működésével Esztergom művészetének történetében egy új korszak nyílik meg, a klasszicizmusé. Ennek a stílusfelfogásnak a megnyilatkozásai Károly Ambrus főherceg, hercegprímás, piramisalakú síremléke, melyet Canova tanítványa, Giuseppe Pisani modenai szobrász készített, és a Szent Anna-templom (1828), amely a római Pantheon ügyes átdolgozása. Maga a dóm pedig, amely számos építész (Kühnel, Packh, Hild, Lippert) és

hosszú ideig (1822—69) tartó építkezése ellenére is egységes műalkotásként hat, a klasszicizmus egyik legkiválóbb alkotása. Magas hegyen emelkedő óriási kökolosszus, hatalmas sziklatömb, melyet a kristálytisza értelem architektónikus formákba tagolt, hogy a sziklaszárd hitnek és az egyház fenségének a kifejezője legyen. E csodálatos dómnak, amelyen a Goethe-i „vis superba formae“ uralmát érezzük, koronázó ékessége a méltóságteljesen kiemelkedő kupola, amely a párizsi Pantheon oszlopkoszorúját és a német klasszicisztikus templomok félkörívű kupolaívelését egyesíti harmónikus egésszé. A kupola nem tör fel a magasba, mint a Pantheoné, amelyben még a barokk öröksége él, de nem is nehezedik súlyos tömegével az épületre, mint a német templomoké, hanem fenséges nyugalommal kiemelkedve, mint a teljes kielégültség szimbóluma lebeg az épület felett. Paul Kühnel, a dóm zseniális építész, ezzel a motívummal közel jut Bramante S. Pietro tervéhez, amelynek inspirációja érezhető különben a két oldaltoronyban is, amelyek szárnyként kitárulva, alig tagolt, szinte amorph tömegekkel pompás kísérletet alkotnak a kupola számára. (Bramante hatása még erősebben nyilvánul meg az 1821-ből való első terven.) Míg a két oldaltorony kontrasztértékével fokozza a kupola hatását, addig az oktestylos porticus oszlopai a kupoladob colonnadeját készítik elő. Közelnézetben pedig kolosszális méreteik folytán (22 m), amelyekben még a barokk maniera grande szelleme él, uralkodó motívummá válnak. Ugyanaz a kiegyenlített harmónia, amely a façade-ot áthatja, uralkodik a felső térképzésben is, amely latin kereszt alakjában a kupola és hosszahajó egyesítésének csodálatosan kiegyenlített megoldását nyújtja. E fenséges nyugalomú tér, amely tektonikus formáival a végtelen teret műalkotássá stilizálja anélkül, hogy annak nagyságát csorbítaná, harmónikus hírséretet kap az építészeti tagolások finom színeiben, a halványzürkében, a fakó vörösbarnában, a ragyogó aranyban. Sajnos, a festészeti és szobrászati dekoráció, amelyben olasz, német és magyar művészek vettek részt (Bonani, Grigoletti, Misner, Moralt, Ferenczy, stb.), nincs arányban az építészeti koncepció nagyságával; ennek méltó párja csak Liszt Ferenc esztergomi miséje, amelylyel 1856-ban a dómot ünnepélyesen felszentelték.

Balogh Jolán.